

SPRÅK *nytt*

UTGITT AV SPRÅKRÅDET

34. årgang 1/2006

Namn?

DET HAR ALLE. For det er praktisk når me skal omtala kvarandre. Difor reknar me med at det har vore skikken like sidan mennesket tok til å snakka. I dag er ein rett og slett pålagd å ha eit namn. Og ikkje utan grunn. Ingen ønskjer truleg å gå rundt med eit nummer resten av livet.

Eit av dei aller eldste namna hjå oss i Skandinavia er *Hlewagastir*, som stod inngravert på eit gullhorn frå om lag 400 e.Kr., funne i Danmark. Viss 'Hlewa' er det same som òg finst i gresk 'kleo' (jf. Kleopatra), og viss me hugsar på at 'gastir' på dette steget nok betydde 'framand' heller enn 'gjest', har dette namnet tydinga *den vidjetne framande*. Ikkje dårleg!

Tre kjende karar frå Stiklestad heitte *Olav Haraldsson*, *Kalv Arnesson* og *Tormod Kolbrunarskald*. Andre populære namn i norrøn tid var *Vegard*, *Ulv*, *Bjørn* og *Dag*. Har nokon høyrte om at dei på den tida kalla jenter for *Natt* og gutar for *Rev*? Nei. Tilfeldig? Nei. Dei hadde sans for namn med lydleg kraft og flatterande mening. Det hende forfedrane våre tok i bruk

nedsetjande namn på træljar og personar ein mislikte. Men då var det nettopp meininga – å visa forakt.

Ein del personar i vårt land har i det siste fått godkjent namn som folk flest ikkje oppfattar som namn: *Gudergod*, *Hværsaagod*, *Bånnski*, *Kola-automat*. Ein ting er å bruka desse orda humoristisk om seg sjølve, ingen hos oss vil jo hindra slikt. Men kvifor skal slike namn fylla opp registra og ha krav på offentleg saksbehandling og status?

Forfedrane våre tulla ikkje med namn, fordi namnet fortalde kven ein var. Språkrådet meiner at det ikkje er noko uttrykk for kulturframsteg at kva ord som helst skal kunna brukast som namn. I tidlegare tider var det ikkje nødvendig å regulera namngevinga. Dei hadde sans for ord som høvde. I våre dagar kan det synast nødvendig med ei viss regulering for å halda dei offentleg registrerte namna på det nivået dei bør liggja.

Sylfest Jomheim

INNHALD 1/2006

1 Tre år med ny personnamnlov	19 Forkortelser
6 Universitetenes diskriminering av norsk fagspråk	20 Religiøs banning og nestenbanning
11 Fonetisk perspektiv på sammenfallet av sj-lyden og skj-lyden i norsk	24 Forskningsprosjekt ved Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa
14 Metaforer og metaforiske uttrykk i norsk	26 Nyord
	27 Språkspørsmål

Tre år med ny personnamnlov – endringar i namneskikken?

IVAR UTNE

DEN NYE PERSONNAMNLOVA blei sett i kraft 1.1.2003. Lova er mest kjend for liberaliseringa i val av namn. Dei største endringane i lova gjeld vidareføring av gamle etternamn som ikkje har vore i bruk i familien til søkjaren på mange generasjonar, og bruk av namnetradisjonar frå innvandrarkulturar. Det er desse endringane dei fleste av søkjarane har gjort seg nytte av. Søknader som gjeld innvandrarnamn, er vanlegare enn søknader om gamle etternamn. Søknader om å få doble etternamn med bindestrek og om å overføre mellomnamn og etternamn mellom ektefellar eller sambuarar er ikkje så vanleg. I denne artikkelen skal eg kommentere korleis det har gått med saker av desse typane. Vurderinga av korleis tenkte saker kan løysast, er mi og byggjer på tolking av avgjerder i liknande tilfelle. Etter nokre namn står talet på berarar i Noreg 1.1.2005 ført opp i parentes.

Overslag over kva for saker det er mykje og lite av, og kva for saker som folkeregistera bruker mykje og lite tid på, byggjer på kontakt med folkeregister i samband med at dei spør meg om råd. Den største saksmengda hos folkeregistera gjeld som før enklare namneendringar og ikkje minst registrering av barn og gifte.

Innvandrarnamn

Innvandrarar søker oftast om at barn kan få namn til foreldre og forfedrar som mellomnamn og etternamn, men vaksne søker òg ofte om å skifte namn. Namneskifte for innvandrarar omfattar for det første at søkjarane vil ha tilbake namn dei har hatt før utvandringa til Noreg. Det kan vere namn som ikkje har kome med ved registrering i Noreg, og i nokre tilfelle namn som myndighetene i heimlandet har teke frå søkjarane av politiske eller religiøse grunnar. Søknadene gjeld for det andre ønske om ei forenkling av namn, slik at dei blir lettare å bruke i Noreg. I praksis vil det helst seie å stryke nokre namn, å forkorte eitt eller fleire av namna, eller å erstatte eitt namn med eit anna namn frå heimekulturen. I sjeldne høve vil dei ha namn som elles er vanlege i Noreg.

Gamle etternamn og mellomnamn

Kvar veke kjem det mange søknader om gjenbruk av gamle etternamn og mellomnamn frå tidlegare slektsledd. Ofte gjeld søknader dessutan gamle namn på gardsbruk som familien har ått eller drive. I nokre tilfelle vil òg søkjarane gjerne ha eldre former av desse namna eller av det etternamnet dei har no, f.eks. skrivemåtar med *dt*, *th*, *w* og *øe*. Grunngevinga for eldre skrivemåtar er helst at dei blir oppfatta

som dei eigenlege eller rette formene som har vore brukte i slekta.

Med den nye lova ville ein på fleire måtar lette tilgangen til dei etternamna og mellomnamna som folk gjerne vil ha. No kan ein hente namn heilt frå tippoldeforeldra, medan det berre var frå foreldra i den gamle lova. Grensa for beskytta etternamn, dvs. etternamn søkjarar berre kan få etter samtykke frå alle som har namnet, er endra frå 500 til 200 berarar. Det er bl.a. til god hjelp for dei som ikkje kan skaffe god nok dokumentasjon på bruk tidlegare i eiga slekt. Det er òg innført ein regel som gjer det mogleg å endre fritt skrivemåten *å* til *aa* og *aa* til *å* i namn.

I nokre tilfelle søkjer folk om å ta gamle namn i slekta som dei lettare kan få etter andre reglar enn dei som er nemnde ovanfor. Det kan vere namn som anten ikkje er i bruk no, namn som er så utbreidde at dei ikkje er beskytta, eller namn som familien har brukt i fleire generasjonar sjølv om dei har vore førde opp med andre namn i folkeregisteret. I slike saker blei det oftast gjeve løyve også under den førre namnelova. Det kan likevel sjå ut til at det kjem mange slike saker no. Grunnen kan vere den merksemda som den nye personnamnlova har fått, men òg det at grensa for beskytta etternamn er endra.

Endring av skrivemåtar

I lova har det òg kome ein regel som gjer det mogleg å endre skrivemåten i mellomnam og etternamn for å få dei meir i samsvar med uttalen eller rettskrivinga, f.eks. det tenkte eksempelet frå det ikkje beskytta *Myhr* (679) til det beskytta *Myr* (33). Det gjeld òg endring frå *aa* til *å*. Regelen er lite brukt. Blant

anna har han vore nytta i nokre få tilfelle der folk sjølv har brukt ein moderne skrivemåte, medan det har stått ein eldre skrivemåte i folkeregisteret.

Ein annen regel gjeld endring av bokstavane *æ*, *ø* og *å* til andre bokstavar som kan fungere betre internasjonalt, bl.a. *ae*, *oe* og *aa*. Endringar til *a* og *o* har det òg vore. Ein kan endre det frie *Lerøy* (210) til det beskytta *Leroy*, som elles har fransk opphav, eller til *Leroey*; eller frå det beskytta *Åreskjold* (98) til det beskytta *Aareskjold* (150). Det finst nokre få slike saker, men neppe over ti i året.

Ei godt kjend endring i lova er å opne for nye doble etternamn med bindestrek, f.eks. *Grønn-Jensen* fordi *Grønn* er etternamnet til mor, og far heiter *Jensen*. Dei fleste familiane i Noreg som har slike namn frå før, har dei anten frå før den første namnelova frå 1923 eller på grunn av unntaksreglar etter den tid. Med den nye lova kan ein få doble etternamn med bindestrek sette saman av alle namn ein elles har rett til som etternamn, dvs. mellomnamn eller etternamn heilt tilbake til tippoldeforeldra eller hos ektefellen, heilt nye namn i Noreg, eller etternamn som ikkje er beskytta. I det første året med ny namnelov, 2003, var det i underkant av 2000 fleire nyfødde som fekk slike doble etternamn, enn åra før, ein auke på frå 0,6 % til 4,2 % av ca. 56 500 fødde barn (opplysningar frå Statistisk sentralbyrå). Til samanlikning får ca. 45 % av dei nyfødde barna mellomnamn saman med etternamn. For folk som gifter seg eller blir sambuarar, var det òg ein auke i doble etternamn med bindestrek, men det kan sjå ut til at skikken helst er brukt for nyfødde barn.

Det finst døme på at menn tek konas etternamn som mellomnamn eller etternamn eller som del av dobbelt etternamn. Det nye med lova er at begge ektefellane eller sambuarane kan ta mellomnamnet eller etternamnet til den andre som sitt mellomnamn eller som del av eit dobbelt etternamn med bindestrek. Mannen kan f.eks. ta konas etternamn *Blåfjell* som mellomnamn og behalde sitt *Gjerde* som etternamn, eller ta *Blåfjell-Gjerde* eller *Gjerde-Blåfjell* som dobbelt etternamn. Det ser ut til å vere få slike tilfelle førebels.

Nye namneformer

Med den nye lova har det blitt opna for friare val av namneformer. Den tidlegare formuleringa «ulempe» har blitt erstatta med «vesentlig ulempe» og «andre sterke grunner». Regelen om å begrense bruken av etternamn med «utanlandsk klang eller skrivemåte» har blitt teken ut. I praksis har dette opna for namn med skrivemåtar og tyding som i mange tilfelle skil seg frå norsk namnetradisjon. Andre reglar opnar meir for fornamn som er like etternamn, og for etternamn som er like fornamn. Det meste av dette hadde Justisdepartementet opna for i litt svakare form frå slutten av 1990-åra.

«Vesentlig ulempe» er mest aktuelt for namn til barn, fordi barn kan bli erta eller mobba. Ein kan rekne med at det gjeld når namn på sjukdommar og ord med negativt innhald blir brukte som navn. Mange vil leggje noko negativt i dei tenkte eksempla *Ulukeleg*, *Teit*, *Råskinn*, og kombinasjonen *Gamle-Eirik*, sjølv om *Gamle* har tradisjon som fornamn i Noreg. Det same kan tenkjast å gjelde namn etter medie-

figurar med destruktiv oppførsel eller destruktive haldningar.

«Andre sterke grunner» gjeld tilhøve som går ut over andre enn søkjaren, som støytande namn, banning, skjellsord og tabuord og dessutan titlar og svært lite føremålstenlege stavemåtar. Det mest aktuelle i søknader er titlar. Titlar som ikkje har tradisjon som namn, blir normalt avviste, først og fremst fordi ein skil mellom titlar og namn. Desse tenkte eksempla vil mest truleg få avslag: *Prins*, *Prinsesse* og *Høgheit*. Namn som er like titlar eller har opphav i titlar, blir normalt godkjende. Derfor vil *Earl* og *King*, som har tradisjon som fornamn for menn i andre land, truleg bli godkjende. *Jarl* har norsk tradisjon. *Junior* er godkjent som fornamn av same grunn.

Namn etter populære førebilete

Nokre søkjarar ønskjer seg namn etter førebilete i notid eller fortid. Det kan vere artistar, mediefigurar, varemerke, firmanamn og namn på kjende historiske personar.

I Noreg er varemerke og firmanamn i hovudsak beskytta mot bruk som etternamn dersom dei er allment kjende her i landet og bruken kan skade økonomiske eller ideelle interesser. *Adidas* ville truleg blitt avvist som mellomnamn og etternamn. *Cola* vil neppe bli avvist som namn med grunnlag i regelen om varemerke, fordi det er eit fellesnamn for ein type drikk laga av fleire ulike produsentar. Derimot vil ein som gjerne vil ha *Cola* som etternamn eller mellomnamn, trenge samtykke frå dei få som heiter *Kola* i Noreg, fordi desse namna kan bli blanda saman.

Artistnamn og namn på sportsklubb- ar både i Noreg og i andre land kan bli avviste som etternamn dersom dei er laga særskilt som namn på ein artist eller ein klubb og elles ikkje er i bruk som etternamn. Dersom artistar har namn som er noko i bruk som etternamn ein stad i verda, vil dei ikkje bli avviste etter denne regelen, men namna kan bli avviste fordi dei er beskytta etternamn i Noreg. Derfor vil det f.eks. bli kravd samtykke frå dei norske berarane av etternamnet *Aguilera* (39) om ein vil ha det namnet. Etternamnet *Presley* er ikkje i bruk som etternamn i Noreg, og er ledig.

Historiske namn blir rekna som beskytta dersom dei har stor symbolverdi, dvs. er knytte til svært kjende personar i norsk eller andre lands historie. Truleg vil eit tenkt eksempel som *Tordenskiold* bli avvist, men kan hende ikkje *Walkendorff*. Tilnamn på kongar og kjende personar frå mellomalderen blir ikkje rekna som verkelege namn, f.eks. *Blodøks*, *Blåtann* og *Tambarskjelve*. Derfor kan slike namn godkjennast som etternamn no. *Gille* (5) er beskytta og kan berre takast med samtykke frå berarane.

Namn på oppdikta figurar i massemedium kan truleg i nokre tilfelle reknast som varemerke, slik at *Langstrømpe* kan bli avvist. Under den nye namnelova har ein gjeve løyve bl.a. til mellomnamna *Batman* og *Filibom-Bom-Bom*.

Eigenskapar, yrke og interesser

Det finst søknader der folk ønskjer seg namn etter noko dei arbeider med, eller er opptekne av. I hovudsak har slike namn blitt innvilga når dei ikkje er i

strid med beskytta etternamn, titlar eller namn på institusjonar. Ein eplebonde har fått godkjent etternamnet *Eplet*, og *Gudergod* og *Halleluja* er blitt godkjende som mellomnamn for aktive kristne. Ein togentusiast har fått *Tog* som mellomnamn etter klage til Fylkesmannen. *Kolaautomat* og *Flytitter* er godkjende som mellomnamn for vaksne som synest det passar med interessene deira. Slik som praksis er under den nye lova, har desse namna ikkje oppfylt krava til avvising på grunn av «vesentlig ulempe» eller «andre sterke grunner». Meir tvil kan det vere om *Bånnski*, men det er innvilga som mellomnamn. I det siste tilfellet vil det bl.a. vere ei vurdering av om mange kjem til å oppfatte det som støyande.

Skikken med å kalle seg opp etter eigenskapar og yrke har funnest i mange land. Eksempel er det gamle tyske *Stoltz*, som tyder 'stolt', og det nederlandske *Citroën*, som tyder 'sitron', og som opphavleg blei brukt som kallenamn for sitrusdyrkarar eller for sure personar. Slik namnedanning finst i mange kulturar i dag òg. I Noreg kjenn- er vi fornamna *Lill*, *Vesla* og *Lykke*, og kallenamnet *Tulla*, som mange lever vel med. Den viktigaste forskjellen er at namna det no blir søkt om, er nye, og at denne typen namnedanning er lite vanleg i Noreg.

Endringar med den nye lova?

Skal ein oppsummere, kan ein seie at dei vanlegaste sakene etter at den nye personnamnlova blei sett i kraft, gjeld folk med nyare innvandrarakgrunn som tek med skikkane frå heimekulturen. Elles er det mange av søkjarane som vil ha gamle etternamn frå slekta,

nokre som vil ha doble etternamn med bindestrek, og eit fåtal som vil ha namneformer som bryt tradisjonar.

Litteratur

Rundskriv G-20/2002. *Lov om personnavn*. Justisdepartementet.

<http://www.ssb.no/befolkning; befolkningsstatistikk frå Statistisk sentralbyrå>

<http://www.ssb.no/navn/arkiv/art-2004-01-16-01.html; namnestatistikk frå Statistisk sentralbyrå>

Utne, Ivar. 2002. Ny lov om personnamn. *Språknytt 2/2002*: 7–9.

Utne, Ivar. 2004. Navn eller ikke navn – ord og uvanlige skrivemåter. *Nytt om namn 39*: 21–27.

Utne, Ivar. 2004. Fine gamle etternavn to år etter. *Nytt om namn 40*: 9–13.

Utne, Ivar. 2005. Fornavn eller ikke fornavn – om bruk og godkjenning av uvante fornavn. *Nordica Bergensia 32*: 85–113.

Utne, Ivar. 2005. Grensesprengende navn. *Nytt om namn 41*: 23–29.

Utne, Ivar. 2005. Innpassing av nye navnekulturer i det norske folkeregisteret. *Namn og Nemne 22*: 75–96. [Under utg.]

Ei tenesteplikt for leiarar i staten å følgja opp mållova

Statlege leiarar har eit særleg ansvar for å følgja opp lov om målbruk i offentleg teneste. Regjeringa ventar no at alle med leiaransvar i staten gir eit klart og tydeleg signal internt i eigen organisasjon om at målbruksreglane skal etterlevast til punkt og prikke. Dette blir slått fast i ei stortingsmelding som passerte statsråd fredag 16. desember.

For fire år sidan tok regjeringa Bondevik til orde for ein ny giv for nynorsk målbruk i staten. Men tiltaka som vart varsla den gongen, er ikkje sette i verk. Meldinga dokumenterer at dei fleste sentrale statsorgan framleis brukar langt mindre nynorsk enn det forskriftsfesta minstekravet på 25 prosent.

Mest nynorsk var det i proposisjonar og meldingar til Stortinget, men også her ligg dei fleste departementa klart under 25 prosent. Gjennom-

snittet for perioden 2001–2004 var 17 prosent. Dette var ein viss framgang frå fireårsperioden før, men i anna informasjonstilfang frå departementa gjekk utviklinga i motsett lei.

Tendensen for statsorgan under departementsnivået er også ein viss tilbakegang, og her var nivået dessutan lågare alt i utgangspunktet.

Dette viser at det no er nødvendig å ta eit krafttak for nynorsken i staten. Eit viktig tiltak i så måte er etableringa av den konsulenttenesta for offentleg språk som vart foreslått, men ikkje gjennomført, for fire år sidan.

I Soria Moria-plattformen har regjeringa streka under at også statlege nettstader skal følgja mållova. Å rydda opp i språkbruken i dei statlege heimesidene på Internett blir derfor ei prioritert oppgåve i tida framover.

(Pressemelding frå Kultur- og kyrkjedepartementet)

Universitetenes diskriminering av norsk som fagspråk

BIRGIT BROCK-UTNE

MIN KRONIKK i Aftenposten 19. november 2005 om avviklingen av norsk fagspråk førte til en mengde debatt både i Aftenpostens spalter, i NRK og på universitetene. Jeg fikk i overkant av tretti e-postbrev, alle med sterk støtte til mitt hovedbudskap. Mange har gitt groteske eksempler fra egne institutt om den nedvurdering av norsk som fagspråk som nå foregår. Kronikken var foranlediget av utredningen *Norsk i hundre! Norsk som nasjonal-språk i globaliseringens tidsalder*, som var utarbeidet av et utvalg nedsatt av Språkrådet.

Jeg vil her kommentere utredningen samt noe av den debatt den førte til. Først vil jeg imidlertid peke på to forhold som gikk forut for offentliggjøringen av utredningen.

Belønning for å skrive på engelsk

Allerede i 1997 ga Filosofisk institutt ved Universitetet i Oslo bonus til vitenskapelig ansatte etter disse retningslinjene: 15 000 kroner for bøker på engelsk, 7000 på norsk, 5000 for redigering av en bok på engelsk, 2000 på norsk, 15 000 for doktoravhandlinger på engelsk, 7000 på norsk, 7000 for artikler på engelsk i visse fagtidsskrifter, 1000 på norsk, 1000 for en bokanmeldelse på engelsk i et tilsvarende tidsskrift, 200 på norsk og 500 for et

referee-arbeid på engelsk i et tilsvarende tidsskrift, 100 på norsk.

Ved Det utdanningsvitenskapelige fakultet gis det fra 2003 insentivmidler for internasjonal publisering. Det vil i realiteten si publisering på engelsk. For internasjonale bøker gis 8 poeng, for del av en internasjonal bok eller antologi 2,5 poeng og for en internasjonal tidsskriftartikkel 3,5 poeng. Poengene gjøres om til penger som den vitenskapelig ansatte kan benytte som forskningsstøtte. Det gis ingen insentivmidler til dem som har publisert på norsk.

Lovteksten

Lov om universiteter og høyskoler av 12. mai 1995 inneholdt følgende paragraf: *Undervisningsspråket er til vanlig norsk.* (§ 2.7) I den nyeste loven om universiteter og høyskoler, som trådte i kraft i august 2005, tok man bort denne paragrafen. Det ble gjort på et tidspunkt da paragrafen var mer nødvendig enn på lenge. I min kronikk i Aftenposten 19. november uttrykte jeg beklagelse over at det utvalget som Språkrådet hadde nedsatt, ikke argumenterte for å få denne paragrafen inn igjen. I et svar til meg i en kronikk i Aftenposten for 28. november skrev utvalgets formann, professor Gjert Kristoffersen, at paragrafen ble fjernet «formodentlig

fordi den sto i veien for den internasjonaliseringen som høyere utdanning nå undergår». Slik innrømmet han at dette var en paragraf som forpliktet. En slik paragraf legger for eksempel opp til at utenlandske professorer som vil ha fast ansettelse ved et norsk universitet, må lære seg norsk. Paragrafen var et vern av norsk fagspråk ved universitet og høyskoler. Kristoffersen sier at uttrykket «til vanlig» gjorde paragrafen for vag. Dette forbeholdet åpnet for at noen kurs og forelesningsrekker kunne gis på engelsk eller et annet fremmedspråk, altså en viss internasjonalisering. Samtidig uttrykte paragrafen klart hva som skulle være hovedtendensen. Dette blir ikke gjort gjennom Språkråd-utvalgets formulering: *Det må tas inn som egen bestemmelse i lov om universiteter og høyskoler at sektoren har et viktig ansvar for at norsk fagspråk skal utvikles og brukes innenfor alle fagmiljøer, i tillegg til engelsk og eventuelle andre språk. Loven må kreve at institusjonene utarbeider språkstrategier som blant annet spesifiserer hvordan målet skal nås.* (s. 81) Her står det intet om hovedtendensen. Norsk skal brukes «i tillegg til» andre språk.

I min kronikk kritiserte jeg utredningen på følgende tre hovedpunkt:

- at man ikke hadde gått inn for et skikkelig vern av norsk språk gjennom lovverket
- at man argumenterte for forskning på engelsk, undervisning og formidling på norsk
- at man argumenterte for begynnerundervisning på norsk, avansert undervisning på engelsk

Det første punktet har jeg alt dekket. Jeg vil nå se på de to andre.

Forskning på engelsk, undervisning og formidling på norsk

I utredningen ser det ut til at man mener at forskning på norsk langt på vei alt er en tapt sak: *Vi ser på det vi kaller primærpublisering, som et domene der norsk er i ferd med å bli sterkt marginalisert. Denne svekkelsen må vi kunne godta på de fleste fagområder, så sant norskens stilling sikres innenfor de to andre underdomenene: formidling og undervisning.* (s. 73) I min kronikk uttrykte jeg forbauselse over at man i *Norsk i hundre!* så ut til å godta denne svekkelsen av norsk fagspråk. Jeg nevnte at publisering på engelsk i Norge, ikke minst innen academia, i de siste årene har grepet så sterkt om seg at vi muligens er i ferd med å oppleve et irreversibelt domenetap. Jeg ser på det som viktig å få snudd denne utviklingen. Sosiolingvisten Robert Phillipson beskriver det som domenetap dersom det språk folk normalt snakker og bruker i vanlig kommunikasjon, ikke blir brukt mer innenfor deler av høyere undervisning og forskning. Dersom det skjer, blir det faglig-vitenskapelige begrepsapparatet som tilhører domenet, ikke utviklet videre i det lokale språket. Phillipson ser domenetap som et symptom på lingvistisk imperialisme. Lingvistisk imperialisme bygger på den forestillingen at ett språk er å foretrekke fremfor andre, og dets dominans blir bygget organisatorisk inn i strukturene ved at dette fremmedspråket blir foretrukket og tildelt mer ressurser. Dette betyr at det må ses på som lingvistisk imperialisme når faglig-vitenskapelig ansatte ved norske universitet blir tildelt mer frie forskningsmidler fra sine institutt om de publiserer på engelsk,

enn om de publiserer på norsk. Fremdeles skrives omtrent samtlige hovedoppgaver og flertallet av doktoravhandlingene innen utdanningsvitenskap ved Universitetet i Oslo på norsk. Men reglene for den bonusen for faglig-vitenskapelig produksjon som den enkelte vitenskapelig ansatte kan hente ut fra sitt institutt på slutten av hvert år, underminerer det norske språket. Tendensen er skremmende. Dette er klare eksempler på lingvistisk imperialisme, der ett språks dominans blir bygget organisatorisk inn i strukturene ved at dette fremmedspråket blir foretrukket og tildelt mer ressurser. Utvalget nedsatt av Språkrådet tar i sin utredning intet oppgjør med denne lingvistiske imperialismen. I kronikken *Norsk bort fra universitetene* i Aftenposten (3. desember 2005) hevdet professorene Kjersti Bale og Erik Bjerck Hagen at det utvalget som Språkrådet hadde nedsatt, opererer med et helt kunstig skille mellom forskning på den ene side og formidling og undervisning på den annen side. Jeg er helt enig i deres kritikk. Noe av universitetenes oppgave er nettopp å gi forskningsbasert undervisning

I sitt tilsvarende svar til meg skrev professor i nordisk språkvitenskap Gjert Kristoffersen at han syntes at det var «en avsporing å snakke om belønningssmidler» for publisering på engelsk i stedet for på norsk. Jeg svarte ham i et debattinnlegg i Aftenposten 23. desember at han her var på kollisjonskurs med alle som har skrevet til meg om kronikken min. Én etter én, i fag etter fag, forteller om den skade diskrimineringen av publisering på norsk gjør på utviklingen av norsk fagspråk, og

ofte på faget selv. Et eksempel fra faget historie kan være verdt å ta med her. Historisk Tidsskrift er det største og et av de mest tradisjonsrike vitenskapelige tidsskriftene på norsk, med ubrutte årganger i 135 år siden 1870. Historisk Tidsskrift blir nå truet av universitetenes såkalte *telekantpolitikk*, som går ut på at publisering på norsk, uansett vitenskapelig nivå, blir sett på som mindre verd. Tidsskriftene blir vektlagt når de er internasjonale, dvs. skrevet på engelsk. Selv om nasjonale tidsskrift når ut til aldri så store og tradisjonsrike fagmiljø, er aldri så faglig gode og har aldri så grundig redaksjonell behandling med sakkyndige konsulenter og høy refusjonsprosent, blir de plassert i en lavere kategori som medfører lite penger og lav prestisje. Den diskrimineringen av norsk fagspråk som det nye belønningssystemet nå legger opp til, forsterker faren for at det norske språket blir presset ut som fagspråk på universitetene. Å ta opp dette er så visst ikke å avspore debatten. Her er vi tvert imot ved kjernen. Men dette helt sentrale spørsmålet har utvalget ikke tatt opp på noen gjennomgripende måte.

Kristoffersen får seg til å si: «Forskningspublisering på norsk innebærer den holdning at norske forskningsresultater er uinteressante og irrelevante utenfor Norden.» Nei, det gjør det ikke. Forskningspublisering på norsk innebærer respekt for det nordiske språksamfunnet, for den opplyste allmennheten i Norden. Det gjør resultatene lettere tilgjengelig for den. Dette spørsmålet har med demokrati å gjøre. Nordiske forskere og studenter uttrykker seg bedre på nordiske språk.

Noen av oss jobber med emner som er svært internasjonale i sin natur, slik at publisering også på et annet språk enn norsk vil være naturlig. Men det er ingen grunn til å belønne dem som jobber med slike emner, mer enn dem som skriver om saker som er av større interesse for et bredt nordisk publikum. Når norske kvinneforskere vesentlig publiserer på engelsk, bryter de kontakten med en folkelig kvinnebevegelse. Når norske fredsforskere ikke publiserer på norsk, bryter de forbindelsen med fredsbevegelsen her i landet. Når norske utdanningsvitere ikke publiserer på norsk, bryter de forbindelsen med lærerorganisasjonene, med den norske skolen, med alle som er opptatt av utdanning og oppdragelse. De vitenskapelig ansatte ved universitetene har et bredere ansvar enn egen meritering eller å bli lagt merke til i den engelskspråklige verden.

Begynnerundervisning på norsk, avansert undervisning på engelsk

Den såkalte internasjonaliseringa på universitet og høyskoler, der man vil tiltrekke seg utenlandske studenter, fører ikke til at disse studentene blir innført i norsk språk og kultur. I stedet blir en mengde undervisning som før ble gitt på norsk, nå gitt på engelsk, også for norske studenter. Jeg ser på det som nokså foruroligende at selv utvalget nedsatt av Språkrådet i sin publikasjon *Norsk i hundre!* legger seg på det jeg vil kalle en defaitistisk linje. I utredningen heter det: *Begynnerundervisning i høyere utdanning skal skje på norsk. Engelsk innføres gradvis når den norske terminologien er etablert.* (s. 81)

Det er fint at det presiseres at be-

gynnerundervisningen i høyere utdanning skal skje på norsk. Det er svært viktig for utviklingen av fagterminologi på vårt språk. Det siktes vel her til det såkalte bætsjelår-studiet (et ord vi aldri burde godtatt som betegnelse på en norsk universitetsgrad). Men den siste setningen er foruroligende og kan tolkes som om målet er undervisning på engelsk på aller høyeste nivå, altså for det som nå heter *master* (før *hovedfag*). Om engelsk blir innført som normalspråk på masterstudiene, vil dette bety viktige domenestap for norsk fagspråk. Studenter bør kunne lese engelsk fagterminologi på dette stadium og kunne delta i diskusjoner på engelsk og helst også tysk, fransk eller spansk dersom man har en utenlandsk gjesteforeleser som ikke behersker norsk. Noe man imidlertid bør unngå, er å la norske universitetslærere, som er langt bedre i norsk enn i engelsk, forelese på engelsk til vanlige norske studenter. Da begynner det å likne situasjonen i Afrika, der lærerkreftene blander inn flere og flere ord fra koloniespråkene når de skal diskutere fag med kolleger. Siden deres egne språk ikke brukes som undervisningsspråk på de høyeste nivå, er ikke den nødvendige akademiske terminologien utviklet.

Norske studenter er relativt flinke i engelsk, men de færreste er flinke nok til å fungere på et høyt akademisk nivå. Med den utviklingen som nå finner sted, vil de få et faglig tilbud som blir mindre tilgjengelig for dem. Dette er imidlertid ikke et innlegg for isolasjonisme og enspråklighet. Det er viktig at både majoritets- og minoritets-elever i Norge får en mulighet til å bli

både to- og flerspråklige. Men begge disse gruppene risikerer å bli diskvalifisert om de i hovedsak får utdanningen på et språk de ikke behersker godt nok. Er målet å lære engelsk godt, er det bedre å studere engelsk. Det er grunn til å hevde at det norske språk er truet, og at mange universitets- og høgskolemiljø bidrar til dette.

Etterord

Debatten om avviklingen av norsk som fagspråk har fått selve universitetsledelsen ved Universitetet i Oslo til å rykke ut. Den 30. desember 2005 hadde to av bidragsyterne til innstillingen *Vekt på forskning* (2004) fra Universitets- og høgskolerådet, prorektor ved Universitetet i Oslo, Anne-Britt Kolstø, og forsker Gunnar Sivertsen, et tilsvaret i Aftenposten til min kronikk av 19. november og kronikken av professorene Kjersti Bale og Erik Bjerck Hagen av 3. desember. Kolstø og Sivertsen hadde kalt sin kronikk: *Forskning på norsk belønnes*. Jeg har vansker med å forstå hvordan Kolstø har kunnet medvirke til en så gjennomført retorisk kamouflasje av hva saken gjelder, som hun gjør sammen med Sivertsen i denne kronikken. Punkt for punkt velger de to vendinger som tilslører at det er det motsatte som skjer med universitetets finansieringssystem for vitenskapelige publikasjoner: Norsk blir diskriminert i forhold til «internasjonale språk».

De to benekter at «publisering på engelsk i seg selv belønnes mer». Tilsløringen blir utført med ordene «i seg selv». Hensikten er nemlig ikke å favorisere engelsk, men å belønne publisering i medier med «årvåken kvali-

tetsvurdering». Prorektor tar i det hele tatt ikke opp det problemet debatten gjelder, nemlig at dette gir våre forskere bedre betaling om de skriver i engelske medier enn i norske.

Ordet «engelsk» brukes bare ett sted i innstillingen *Vekt på forskning*, skriver de. Men det har liten interesse hvor mange ganger innstillingen deres bruker ordet, når betalingen stimulerer forskerne til å skrive mest mulig engelsk.

«Hvis man tvinger forskere til å publisere på norsk, kan forskningen være truet,» skriver de faktisk også. Dette er en tanke som neppe andre enn Kolstø og Sivertsen er kommet på. Poenget er at belønningssystemet oppmuntrer forskere til det motsatte, til *ikke* å skrive på norsk. Det er ingen i debatten som har argumentert for å tvinge forskere til å skrive på norsk.

Tiltaket har «liten innvirkning på valget mellom engelsk og norsk», skriver de likevel beroligende. Men når man har laget et finansieringssystem som prioriterer publikasjoner på internasjonale språk, er det vel i forventningen om at forskerne skal skrive mer på slike språk, og dermed mindre på norsk? Hvis systemet ikke har noen særlig virkning, trengs det vel ikke i det hele tatt?

Språkdebatten «bør ikke blandes sammen» med debatten om å fremme god forskning, skriver de to til slutt. Men sammenblandingen er skapt av dem som ikke har klart å lage et finansieringssystem for god forskning uten å diskriminere norsk. Artikkelen deres vimler av liknende tilsløringer.

Fonetisk perspektiv på sammenfallet av sj-lyden og kj-lyden i norsk

HANNE GRAM SIMONSEN OG INGER MOEN

ET SPRÅKLIG UTVIKLINGSTREKK i norsk som har ført til stor opphisselse og mye diskusjon, er det pågående sammenfallet av sj-lyden og kj-lyden: Sj-lyden ser ut til å erstatte kj-lyden hos unge i de fleste større byene i landet. Når fenomenet diskuteres så heftig, er det naturligvis først og fremst på grunn av frykten for det språklige forfall det kunne innebære. Mange mener at språket her forfaller gjennom slurv, slapphet og slendrian, og når fonemer faller sammen, er faren for kommunikasjonssammenbrudd nær. Derfor må lærere og foreldre stå sammen for å hindre at dette får spre seg.

Som språkforskere har vi et annet perspektiv fordi det er spennende å få være vitne til en språkendring mens den skjer. Vi er dermed mer opptatt av *sammenfallet* enn av *forfallet* og synes at det er interessant å se nærmere på noen av årsakene til en slik endring.

Årsakssammenhengen her er utvilsomt sammensatt og har både språkstrukturelle, sosiolingvistiske og fonetiske aspekter. Sammenblendingen skjer i de store byene i hele landet og har vært registrert i Bergen, Stavanger, Kristiansand, Oslo og Trondheim, men detaljene i utviklingen vil nok se ulike ut på de forskjellige stedene ettersom språklydene varierer både i fordeling og frekvens i dialektene. Det er sann-

synligvis heller ikke noe helt nytt fenomen. Allerede i 1940 ble sammenfall mellom sj og kj nevnt som et mulig problem for annenklassinger i osloskolen – men utviklingen ser ut til å ha gått mye hurtigere de siste 15–20 årene, slik at sammenblendingen nå er mer uttalt (sic!), og lettere å legge merke til.

Fonetiske årsaker

I vår forskning (Simonsen og Moen 2000 og 2004) har vi forsøkt å se nærmere på noen av de fonetiske årsakene til sammenblendingen og har konsentrert oss om østnorsk. Vi bruker ny teknologi som gjør det mulig å få nøyaktige målinger av det som skjer i munnhulen når lydene uttales. En kunstig gane av akryl med innmonterte elektroder gir et bilde av hvor i munnhulen tungen møter ganen, og elektroder festet langsmed tungen viser samtidig hvordan tungen beveger seg, og hvilken del av tungen som møter ganen. Elektrodene er koblet til datamaskiner som både gir nøyaktige og sammenlignbare utregninger, og som samtidig gir et godt visuelt bilde av artikulasjonen i munnen.

Vi undersøkte åtte personer med østnorsk språkbakgrunn i alderen 29–61 år for å se hvordan de artikulerte sj- og kj-lyden. Alle personene vi under-

søkte, skilte klart mellom de to språklydene når vi hørte dem snakke, og de var heller ikke i den aldersgruppen der sammenfall ser ut til å finne sted. Formålet med undersøkelsen var dermed ikke å se på hvordan sammenfalte lyder kan artikuleres, men å se etter mulige fonetiske forutsetninger for sammenblanding i østnorsk. Undersøkelsen viste at det var stor variasjon mellom personene når det gjaldt måten lydene ble uttalt på (artikulasjonen). Samtidig var det en god del overlapping i artikulasjon mellom sj- og kj-lyden, både hos hver enkelt person og mellom personene. Artikulasjonsmessig ligger altså lydene svært nær hverandre i munnhulen, og det bidrar til å forklare hvorfor de så lett kan blandes sammen.

Sjeldne lyder

På verdensbasis er det ganske få språk som skiller mellom disse to lydene, og det kan komme av at de faktisk ligger svært nær hverandre i uttale. Dermed blir det også vanskelig for utlendinger som skal lære norsk, å holde dem fra hverandre.

Akustisk skiller lydene seg klart fra hverandre hos de personene vi undersøkte. De akustiske målingene bekreftet altså det vi kunne oppfatte med øret. Allikevel er vår hypotese at disse lydene nærmer seg hverandre i uttale. Vi har ikke undersøkelser som viser hvordan sj- og kj-lyden ble uttalt tidligere, men vi kan i hvert fall ikke si at funnene våre avkrefter en slik hypotese. Det er dessuten flere andre faktorer som sammen kan bidra til et mulig sammenfall her.

For det første er det godt dokumen-

tert at skillet mellom sj- og kj-lyden er noe av det siste som kommer i barns språkutvikling. Dette gjelder i alle de relativt få språkene som har disse to lydene. For det andre er det – spesielt i østnorsk – en svært skjev fordeling mellom disse to lydene både når det gjelder utbredelse og forankring i språksystemet. Mens kj-lyden forekommer i relativt få ord, og stort sett bare i fremlyd i disse ordene (for eksempel *kjøre*, *kjære*, *kjøkken*, *kjole*, *kino*, *kylling*), forekommer sj-lyden i langt flere ord, og i alle posisjoner i ordene (for eksempel *skjære*, *skytte*, *forsiktig*, *dusje*, *vers*, *marsj*). Slik blir kj-lyden i østnorsk sårbar, og det er naturlig at det er sj-lyden som «vinner» i et eventuelt sammenfall. De ordene som har kj-lyden, er imidlertid ganske mye brukt, og det kan være en av årsakene til at et sammenfall ikke har skjedd før.

For øvrig er det ingen grunn til å tro at kommunikasjonen vil bryte sammen om sj-lyden helt skulle overta for kj-lyden. I østnorsk er det ikke mer enn 22 ordpar der det bare er disse to lydene som skiller ordene fra hverandre – såkalte minimale par – av typen *kjære-skjære* og *kylling-skylling* (Torp 1999). I de aller fleste tilfellene vil konteksten avgjøre hvilket ord det siktes til.

Sosiale faktorer

Språkendring styres i stor grad også av sosiale faktorer, og dette språktrekket er naturligvis ikke noe unntak. I likhet med flere andre språktrekk ser denne sammenblandingen ut til å spre seg først fra by til by, og den ser fremdeles ut til å være et byfenomen. Den ser også ut til å være et ungdomsfenomen og kan godt være en måte ung-

dom markerer gruppetilhørighet på og avstand til foreldregenerasjonen. Den såkalte kebabnorsken – et ungdoms-språk eller en type slang fra multi-etniske miljøer, der ord og uttrykk fra blant annet urdu, arabisk og tyrkisk blandes inn – kan bidra til å forsterke denne tendensen. I denne språkformen brukes nemlig bare sj-lyden. Men hva som vil skje når dagens 20-åringer blir 40 – om de da bruker både sj- og kj-lyden eller fremdeles har sammenfall i sj-lyden – vil tiden vise. (Det ville også være interessant å vite om de som i dag ikke ser ut til å skille mellom lydene når de snakker, likevel hører forskjellen, men velger å ikke skille mellom dem i sin egen uttale.)

Oppkomst av nye lyder og sammenfall av lyder skjer i alle levende språk. Et eventuelt sammenfall av sj-lyden og kj-lyden ville ikke være den første, og heller ikke den siste endringen som skjer i norsk ... Heldigvis! vil vi språkforskere si.

For foreldre og lærere er det naturligvis helt legitimt å påpeke at man synes at uttalen med bare sj-lyd er feil. Men vi tviler på om en slik påpekning vil ha noen effekt, for språk er ikke noe som læres og overføres gjennom normative regler fra generasjon til generasjon, men snarere noe som må gjenoppdages og gjenskapes av hvert individ, i samspill med sin generasjon.

Hvordan resultatet blir av denne endringsprosessen, vet vi altså ikke, og det ser ut til å være en stund til et fullstendig sammenfall eventuelt vil finne sted. Men for språkforskere er nettopp slike prosesser en flott kilde til å få vite mer om hvordan språk utvikler seg, og hva som påvirker slike end-

ringsprosesser. Derfor synes vi det er viktig å få foretatt nærmere undersøkelser av dette fenomenet i de aldersgruppene det gjelder, nå mens prosessen foregår.

Hvis vi ikke klarer å styre språkutviklingen selv, og det er sannsynligvis verken riktig eller mulig, er det i alle fall interessant og viktig å vite hvilke fonetiske, kognitive og sosiale prosesser som styrer den!

Referanser

- Christoffersen, Marit 1992. Kan man kjeske på bløtkake? *Jostedalsrjupa. Festskrift til Gudlaug Nedreliid*. Bergen: Eget forlag
- Dalbakken, Liv Osnes 1996. *Distinksjonen kje/sje i lydendringsperspektiv. En empirisk undersøkelse av barns og unges beherskelse av distinksjonen kje/sje i Trondheim*. Hovedoppgave i nordisk – Universitetet i Oslo
- Dalbakken, Liv Osnes 1997. Den 'sjedelige' kj-lyden. Sj-uttale av kj-lyden – slurv eller språkendring? *Språklig samling*: 5–10
- Hegland, Karen M. 1992. *Kor finne' du Kjell henne? I strandkanten?* Mellomfagsoppgave i nordisk – Universitetet i Bergen
- Johannessen, Stig Helge 1983. Om 'skjendisar' og 'chipsreiarar'. Bruken av sje-lyd og kje-lyd i bergensmålet. *Talemål i Bergen* nr. 1
- Nesse, Agnete 1994. *Kollektiv og individuell variasjon i bergensdialekten*. Bergen: Målføresamlinga, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen
- Osnes, Liv 1992. *Er det sjedelig å gå på*

Forts. s. 28

Metaforer og metaforiske uttrykk i norsk

ANNE GOLDEN

ORDFORRÅDET i ethvert språk – også norsk – er stort og variert og innebærer mye arbeid for dem som skal lære språket. I en lang periode av forrige århundre ble imidlertid innlæringen av ordforrådet nærmest oversett i lærebøkene, og ordstudier ble neglisjert i forskningen. Grammatikken sto i sentrum. En av grunnene var nettopp mengden av ord og forestillingen om mangel på systematikk i ordmassen. Betegnelse på gjenstander og handlinger er vilkårlige, var slagordet. «You could as well call it tomatosauce,» lærte jeg på Blindern på 70-tallet da jeg tok engelsk mellomfag. Men er det nå slik?

En ting er at man like gjerne kunne ha kalt *hode* for *tête* eller *Kopf*, som noen faktisk gjør, eller *tomatosauce* for den saks skyld, men når det først kalles *hode*, vil mange andre fenomen bli påvirket av det.

Betegnelsen *hode* brukes også om en rekke andre fenomen som ved første øyekast ikke ser ut til å ha så mye med den runde klumpen vi har øverst på kroppen, å gjøre. Vi har for eksempel uttrykk som *å sette huset på hodet*, *å sette seg noe i hodet*, *det er hull i hodet*, *å ta beslutninger over hodet på noen*, *å henge med hodet*, *få hodene til å rulle*, *å ha hodet under armen*, *være landets overhode* osv. (se Golden 2001a for en gjennomgang av uttrykk med bl.a. *hode*). Men ting

forandres, også synet på ordforrådet og de såkalte idiomatiske uttrykkene. Den klassiske oppfatningen er at faste uttrykk har en vilkårlig betydning, men i den kognitive lingvistikken foreligger det en mulighet for at betydningene ikke er vilkårlige, men snarere betinget. Det vil si at de ikke fremkommer automatisk gjennom automatiske regler, men at de passer inn i ett eller flere mønstre som alt finnes i begrepssystemet.

Jeg vil derfor presentere det kognitive metaforsynet, som viser at det finnes tydelige mønstre i ordforrådet.

Erfaringsrealismen

Metaforer har tradisjonelt blitt assosiert med poetisk språk og ble derfor viet lite oppmerksomhet blant lingvister og språklærere før Lakoff og Johnson gav ut boka *Metaphors we live by* i 1980. Der hevder de at de metaforiske uttrykkene i poetisk språk styres av noen generelle prinsipper som også er aktive i alminnelig språkbruk, ja, det er nettopp i vanlig dagligspråk at systematikken i de språklige bildene vises best. Disse prinsippene former begrepene våre. Forskere har kommet frem til at metaforer gjennomsyrer vårt daglige liv, ikke bare i språket, men i tanker og handlinger. Det begrepssystemet som vi både tenker og handler gjennom, er i sin natur grunn-

leggende metaforisk.

Noen eksempler fra norsk: Når vi er enig eller uenig med noen, kan vi bruke følgende uttrykk:

Før *sto de på samme side* i EU-spørsmålet, men nå har de *skilt lag*. Det er *stor avstand* mellom synspunktene deres nå. Det er Per som har *snudd* i den saken. Nå er han *på god vei* til å stemme 'ja'. Pål har *fått ham med seg*. Per har *beveget seg langt* fra sitt tidligere standpunkt. Pål og Kari har ofte *stått på hver sin side* i samfunnsdebatten. Det er for eksempel *et hav som skiller* dem i synet på barneoppdragelse. Kari *kommer sjelden Pål i møte* i diskusjoner. Hun lar seg ikke *rokke* så lett. Hun er fortsatt *på linje* med Nei-folkene.

I disse eksemplene ser vi at det å ha meninger, kan beskrives som det å befinne seg et sted. Og de som man befinner seg sammen med, er man enig med, mens de som man er uenig med, befinner seg på et annet sted. Jo større avstanden er mellom personene, jo mer uenige er de. Når man forandrer mening, beveger man seg. Når man forandrer mening helt, altså ombestemmer seg, snur man. Når man forsetter å ha den samme oppfatningen, står man stille.

Ikke bare enighet, men også menneskelige forhold som intimitet – som på mange måter er beslektet med enighet – kan uttrykkes gjennom den plasseringen en har i forhold til hverandre. Ja, selve det hoveduttrykket som jeg nå leter etter et annet ord for, er *nærhet* mellom mennesker. Vi bruker altså et uttrykk som har med fysisk avstand å gjøre, for å si noe om dette. Vi har flere uttrykk som:

Det er en *nær* venn. Vi har kommet *nærmere* hverandre i den siste tiden.

De har virkelig et *tett* forhold. Hun vil ikke ha noen *inn på seg*, hun *skytter alle fra seg*.

I denne kognitive metafor-teorien skiller man mellom metaforer og metaforiske uttrykk. Det jeg har presentert over, er eksempler på metaforiske uttrykk. De er språklige. Disse uttrykkene viser til bilder eller forestillinger som har med sted og bevegelse å gjøre, forestillinger som er sentrale når vi skal uttrykke at vi er enige eller uenige med noen, eller når vi skal uttrykke at enigheten eller den meningen vi har, forandres. Vi henter altså ord og uttrykk fra ett område – dette kalles et *kildedomene* – og bruker det om et annet tema – om et *målomene*. Kildedomenene i eksemplene over er både *sted* og *bevegelse*, målomene er *enighet* og *forandring*. Denne overføringen eller projiseringen (engelsk: *mapping*) fra ett domene til et annet er det som kalles metaforer i den kognitive metafor-teorien – eller erfaringstilnærmingen (engelsk: *experiential approach*), som de selv kaller den (Lakoff & Johnson 1999:172). Metaforene – overføringen fra ett domene til et annet – er altså en del av vår begrepsverden. De metaforiske uttrykkene er et språklig resultat eller en språklig realisering av disse overføringene.

Lakoff og Johnson formulerer metaforene ved å sette opp maksimer slik som for eksempel *Å være enig er å være på samme sted* (som i norsk kan uttrykkes språklig som *vi står på samme side i den saken*), altså måldomenet er lik kildedomenet. En logisk konsekvens av denne metaforen er at det å være uenig, er å være et annet sted, slik det kommer til uttrykk i *de står på hver sin side i den debatten*. I eksemplene over var

også metaforen *Forandring er bevegelse* representert gjennom uttrykket *å komme noen i møte* og metaforen *Viktig er stor* representert gjennom uttrykket *det er stor avstand*. De logiske konsekvensene av disse metaforene er at når det ikke er endring, er det ikke bevegelse, slik som i *ikke til å rokke ved*, og at det som ikke er viktig, er lite, slik som i *liten avstand mellom partene*.

Når temaet er menneskelige forhold, slik som intimitet og gode eller dårlige følelser, uttrykkes metaforen som *Nærhet i følelser er nærhet i rom*.

Både det å være enig og det å ha et positivt (nært) menneskelig forhold kan også konseptualiseres som at man utgjør et hele, enten ved at det er noe som holdes sammen, eller at det er ett. Hvis enigheten eller forholdet opphører, blir delene revet løs fra hverandre, eller helheten opphører. Metaforene er *Å være enig er å utgjøre en enhet* og *Å ha et positivt forhold er å utgjøre en enhet*. Eksempler på metaforiske uttrykk er:

Vi sto samlet i den saken. Partiet er splittet i EU-spørsmålet. Ulykken sveiset dem sammen. De var sterkt knyttet til hverandre. Forholdet sprakk etter to måneder. De oppløste ekteskapet.

En bredere gjennomgang av disse metaforene finnes i Golden 2001b.

Metaforhierarki

Metaforene er av ulike typer, og noen er overgripende, mens andre er langt mer lokale. Den overordnede typen (som blant annet er blitt kalt *generisk metafor*, Lakoff 1993: 223) overfører relativt abstrakte fenomener. Disse metaforene er frekvente i den forstand at de er involvert i mange uttrykk, men fordi det som overføres, også er ab-

strakt, er forestillingene som dannes, lite detaljerte. Men metaforene kombineres med andre metaforer, og forestillingen formes gjerne av dem. *Forandring er bevegelse* er et eksempel på denne metafortypen, og er – som vi så – en del av forklaringsgrunnlaget for de uttrykkene som, i tillegg til enighet, hadde med forandring å gjøre. (Jf. uttrykkene med *snu, være på god vei, bevege seg langt, komme i møte* i eksemplene over.)

Metaforer som *Enighet er å være på samme sted* er noe mer spesifikke og lettere å forstille seg. Enda mer spesifikke er metaforer som *Kommunikasjon er spill* og *Omstendigheter er vær*, hvor kildedomenet (altså henholdsvis *Spill* og *Vær*) bidrar med en frodig eller detaljert kunnskapsstruktur til målbegrepet. Eksempler på realiseringer av disse metaforene er uttrykk som *å legge kortene på bordet, å holde kortene tett til brystet, å være ute i hardt vær, å være på glattisen*. Det hevdes til og med at de spesifikke metaforene har en mer forutsigbar utforming, de er lettere å produsere på et nytt språk (Taylor 2002: 494), i motsetning til de overordnede metaforene, hvor variasjonsbredden er enorm.

Kroppen som erfaring

Erfaringstilnærmingen hevder at all kunnskap er basert på erfaring, og denne språkteorien gjør Lakoff & Johnson rede for i boka fra 1999, *Philosophy in the Flesh*. Kjernen, ikke bare i deres språksyn, men også i deres oppfattelse av sammenhengen mellom virkeligheten og vår fortolkning av den, er at vårt konseptuelle system, vår måte å kategorisere på, er kroppspåvirket (engelsk: *embodied*). Grunnen er at vi har en kropp som er laget slik den er, som

en slags beholder, med en forside og en bakside, med hodet på toppen og bena nederst, som kan bevege seg, som har en bestemt temperatur osv. Dette påvirker måten vi oppfatter verden på. Vi har for eksempel erfaring med at det er naturlig og mest hensiktsmessig for et menneske å stå oppreist og være i balanse. Å falle eller miste balansen er uhensiktsmessig, det får bl.a. styrken til å forsvinne. Denne kroppslige erfaringen overfører vi til det psykiske, og vi oppfatter derfor uttrykkene *å være balansert, å ha bena godt plantet på jorda, å være stødig, å være i likevekt mentalt* som positive.

Forestillingsskjemaer

Erfaringen gir oss kunnskap som motiverer metaforene. I tillegg vil metaforene bli formet ut fra visse figurer eller bilder som strukturerer romlige relasjoner. De kalles forestillingsskjemaer, og eksempler er beholdere, baner, retninger (opp–ned, ut–inn, sentrum–periferi), kontakt, balanse, kraft. Disse strukturerne har vi også god erfaring med i hverdagen, gjennom fysiske gjenstander vi er i kontakt med, og gjennom erfaringen vi har med egen kropp, både som beholder og som et legeme som blir utsatt for krefter, osv. Disse forestillingsskjemaene er aktive i konseptualiseringen; de utnyttes i metaforene, og de legger begrensninger på uttrykkene. For eksempel vil en beholder ha en grense slik at man er enten innenfor eller utenfor, en bane har et utgangspunkt og et sluttspunkt, og man starter ved utgangspunktet og kommer senere til sluttspunktet. Retningene (som *ut–inn* eller *sentrum–periferi*) er motsetninger osv. Det er strukturene i disse forestill-

ingsskjemaene som overføres. Som eksempel kan vi se på forholdet mellom sentrum og periferi. Når vi diskuterer en persons standpunkt eller forståelse av en sak, kan vi bruke uttrykk som: *Han er helt på jordet, på viddene, på bærtur*. Disse uttrykkene vil bli oppfattet som negative når det gjelder denne personen, fordi alle uttrykkene viser til at han befinner seg i periferien. Vi tolker det slik at det er noe denne personen ikke har forstått, eller lignende i tråd med metaforen *Sentrum er positivt*. En kreativ journalist vil kunne utnytte denne metaforen og lage et nytt uttrykk, for eksempel kunne han skrive at en politiker var *helt på snaufjellet* i en viss sak, og det vil ikke være tvil om innholdet.

En grundigere gjennomgang av forestillingsskjemaer finnes bl.a. i Mark Johnson 1987.

Døde metaforer

Mange av de leksemene som erfaringsrealistene vil kalle metaforiske uttrykk, vil andre hevde er egne leksem. Dette grunnlegges med at disse uttrykkene for lengst er blitt leksikalisert, den overførte betydningen er blitt så etablert i språksamfunnet (så konvensjonalisert) at den er gått inn i ordforrådet som én av betydningene av ordet. Da er ikke metaforen lenger *aktiv*, men *død*, sier noen, andre vil kalle den *sovende* eller *passiv*. Eksempler fra norsk kan være *å enes, å avsløre*. Men Lakoff & Turner (1989: 129) understreker at vi gjennom disse ordene – som vi bruker helt ubevisst og uanstrengt – nettopp avslører hvor sterkt befestet konseptualiseringen av visse fenomen er.

Leksemet *avsløre* – som jeg nettopp

brukte i betydningen *visé, få til å forstå* – kan en sammenholde med uttrykk som *kaste lys over (en sak), avdekke (sannheten), se (et forhold) klart* – altså andre realiseringer av metaforen *Å forstå er å se*. Denne innsikten kan gi språkforskere og undervisere et bedre utgangspunkt for å behandle ordforrådet (se Golden 2005a for flere eksempler på denne begrepsmetaforen og andre eksempler på metaforiske uttrykk som kan brukes i undervisningen). De som skal lære et nytt språk, kan få en ny strategi og ikke minst noen overordnede mønstre å forholde seg til når det gjelder å forstå ord og uttrykk som kan se kaotiske ut, men som er langt mer strukturerte enn mange tror.

For flere eksempler på metaforer og metaforiske uttrykk brukt i norske lærebøker, se Askeland 2005 og Golden 2005 b.

Litteratur

Askeland, Norunn 2005: Kommunikasjon om kommunikasjon. Konvensjonelle og kreative metaforer om kommunikasjon i seks læreverk i norsk for ungdomstrinnet 1997–99. Avhandling levert for vurdering til graden doctor artium. Det humanistiske fakultetet, Universitetet i Oslo.

Golden, Anne 2001a: Hvem er det som har hodet fullt av ideer, hjertet på riktig sted, tar hånd om de lovende studentene og har beina godt plantet på jorda? Menneskets

kropp som kildedomene i metonymiske og metaforiske uttrykk. I Golden, Anne & Helene Uri (red.): *ANTON: Andrespråk, tospråklighet, norsk*. Festskrift til Anne Hvenekildes 60-årsdag (2001).

Golden, Anne 2001b: To agree or not to agree – expressed metaphorically. I Hvenekilde & Nortier (red.) 2001: *Meetings at the Crossroads: Studies of multilingualism and multiculturalism in Oslo and Utrecht*.

Golden, Anne 2005a:

Metaforbevissthet – et verktøy for å øke forståelsen? I *Norsklæreren* nr 3.

Golden, Anne 2005b: Å gripe poenget. Forståelse av metaforiske uttrykk fra lærebøker i samfunnskunnskap hos minoritets elever i ungdomsskolen. *Acta Humaniora* nr. 227. Oslo.

Johnson, Mark 1987: *The body in the mind*. Chicago.

Lakoff, George 1993: *The contemporary theory of metaphor*. In: A. Ortony, A. (red.). *Metaphor and Thought*. (2nd edition) Cambridge.

Lakoff, George & Mark Johnson 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago.

Lakoff, George & Mark Johnson 1999: *Philosophy in the Flesh*. New York.

Lakoff, George & Mark Turner 1989: *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago.

Taylor, John R. 2002: *Cognitive Grammar*. Oxford.

Forkortelser

EN NY TENDENS har begynt å gjøre seg gjeldende i norsk, nemlig å ikke skrive forkortelser. En ser stadig oftere *for eksempel* istedenfor *f.eks.*, og *liknende* istedenfor *o.l.* osv.

Grunnen er vel først og fremst at tekstbehandlingsprogrammet Word oppløser forkortelsene automatisk. Om en prøver å skrive *f.eks.*, vil Word endre det til *for eksempel* automatisk om en ikke slår den funksjonen av. Men i tillegg har det også begynt å dukke opp som anbefalte skrivemåter, f.eks. i autoriserte skriveråd for studenter ved Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, der det heter: «Skriv forkortelser fullt ut.»

Jeg mener at dette er både galt og uheldig. Nå kan en alltdis diskutere hvor langt en skal gå, og lite brukte og lite kjente forkortelser skal en være varsom med. Men de mest sentrale forkortelsene i norsk bør etter mitt skjønn fortsatt brukes og foretrekkes. Jeg tenker da på bl.a. disse: *f.eks.*, *bl.a.*, *o.l.*, *e.l.*, *osv.*, *mfl.*, *off.*, *dvs.*, *jf.*, *m.m.*, *o.a.*

Det er lang tradisjon for at de skrives i forkortet form, og det er ingen grunn til å endre på den praksisen. Ja, mer enn det – det er god grunn til å advare mot den nye tendensen til å skrive fullt ut. For leseren er det lettest å se det skriftbildet han er vant til, og det er *forkortelsene* vi er vant til. Det er derfor lettere å lese og oppfatte skrivemåten *kaffe*, *te e.l.* enn *kaffe*, *te* eller *liknende*. Den siste skrivemåten er uvant og påfallende og dermed forstyrrende for lesningen.

Jeg har for sikkerhets skyld forhørt meg med mine kolleger (lærere i nordisk språk)

ved UiO, og de er samstemte om at rådet om å løse opp forkortelsene er galt og uheldig.

En helt annen sak er at en bør være varsom med å bruke for mange forkortelser. Det gjelder her som ellers at en må vurdere uttrykksmåten ut fra hva leserne kan forventes å forstå, og sjeldne og lite brukte forkortelser er det grunn til å være forsiktig med når teksten er beregnet på folk flest. Men når det gjelder de vanlige hevdvunne forkortelsene, er det ingen grunn til å endre gammel praksis og la Microsoft styre våre språkvaner. Forkortelsene hører med i vårt sentrale ordforråd og bør ikke forbys.

Jeg har her bare nevnt forkortelser med punktum, der punktumet markerer at vi har en forkortelse. Men det finnes også andre typer. Én er uttrykk for mål, vekt og mynt, som *km*, *dl*, *kr* (uten punktum), som i hovedsak er internasjonale, og heller ikke dem er det noen som helst grunn til å forby. En tredje type er de med store bokstaver, og det er ingen grunn heller her til å advare mot de vanligste og mest kjente av disse i vanlige tekster for allmennheten: *FN*, *EU*, *USA*, *OL*, *NSB* o.a. Men mange slike betegner institusjoner og organisasjoner, og her er det større grunn til å være varsom, for noen er lokale og lite kjent utad, andre er internasjonale, men lite kjent, og da er det grunn til enten å unngå forkortelsen eller iallfall å forklare den. – Men det er jo en annen historie.

Svein Lie

Språkrådet støtter Svein Lie i denne saken.

Religiøs banning og nestenbanning

INGRID KRISTINE HASUND

IBOKA *Banning i norsk, svensk og 18 andre språk* (1987) forteller den svenske språkforskeren Magnus Ljung (1987) at de aller fleste språk henter banneordene fra de samme tre områdene: religion, sex og avføring. Banneord er knyttet til noe som er tabu eller stigmatisert i en kultur, og religion, sex og avføring er tabubelagte områder i de fleste kulturer. I denne artikkelen skal jeg ta for meg den religiøse banningen. Religiøs banning i kristne kulturer er preget av den dualistiske kristentradisjonen med klare kontraster mellom det gode og det onde, Gud og djevelen, frelse og fortapelse. Banningen henter stoff både fra det guddommelige og Guds motstandere, og ord som benevner Gud, djevelen og deres tilholdssteder, brukes i banning i flere språk. I norsk har vi uttrykk som *Herregud*, *Faen* og *Helvete*, i engelsk har vi *God*, *Jesus Christ* og *Hell*, og i spansk brukes *Cielos* («Himmel»), *Santo cielo* («Hellige himmel») og *Jesús*.

Hvorfor bruker vi religiøse banneord? Språkforskerne Lars-Gunnar Andersson og Peter Trudgill skriver om dette i boka *Bad Language* (1990): «Banning er knyttet til sosiale restriksjoner som gjenspeiler samfunnets verdier. Disse restriksjonene utgjør en viktig del av samfunnsstrukturen, de er ikke bare historiske tilfeldigheter, og de

stikker gjerne svært dypt.» Den religiøse banningen sier ikke bare noe om vårt forhold til religion akkurat nå, men også noe om hvilken kulturell ballast vi bærer med oss fra tidligere tider. Dette kan vi se hvis vi sammenlikner den religiøse banningen i ulike land. Først og fremst forteller den religiøse banningen hvilken religion som er den sentrale i et samfunn. I Norge og de fleste andre europeiske land er det kristendommen: Banningen handler for det meste om Gud og djevelen. Der nest forteller banningen hva slags kristendom de ulike kulturer er preget av. Det er ikke tilfeldig at man i katolske og ortodokse land har mange banneord som refererer til jomfru Maria og diverse helgener, mens vi i Norge ikke har noen. Norske banneord som refererer til de himmelske makter, handler om Gud og Jesus – og ferdig med det.

Banningen forteller videre noe om hvor sterkt religionen står i de ulike land. I USA regnes de sex- og avføringsrelaterte banneordene (som *Shit* og *Fuck*) for å være de styggeste, mens banneord som *God*, *Jesus Christ* og *Hell* er mindre grove. Det samme gjelder for spansk. Her kommer religiøse banneord som *Cielos* («himmel»), *Santo cielo* («hellige himmel») og *Jesús* lenger ned på lista over «stygge» banneord enn

sex- og avføringsrelaterte banneord som *puta* («hore») og *mierda* («dritt»), som regnes blant de aller groveste. I norsk derimot, er de styggeste banneordene religiøse banneord. Språkforskeren Tor Erik Jenstad har skrevet et kapittel om norsk banning i Magnus Ljunges bok. Der står det: «Norsk banning gjør i overveiende grad bruk av ord fra den religiøse sfære. (...) Seksuell ordbruk er det lite av i norsk banning, selv om de folkelige seksuelle termene naturligvis er tabuord.» Hvorfor er det slik? At så mange nordmenn fremdeles regner religiøse banneord som stygge, viser etter min mening at vi fremdeles har et levende og nært forhold til kristendommen. Det betyr *ikke* at vi alle er kristne, men det betyr at vi alle forholder oss til kristendommen på en eller annen måte, med varierende grad av respekt og respektløshet.

Noe som ytterligere bekrefter de religiøse banneordenes sterke status i norsk, er den store utbredelsen av det jeg kaller «nestenbanning». Dette er ord og uttrykk som henspiller på ekte banneord, som regel ved at de begynner på samme bokstav eller samme stavelse, men som likevel er forskjellige i formen fra de ekte banneordene. *Fy farao* og *Helgoland* er to nestenbanneord som henspiller på henholdsvis *Fy faen* og *Helvete*. De likner i formen, men er likevel forskjellige nok til at man ikke kan beskyldes for å ha bannet på ordentlig. På samme måte som den ekte banningen kan nestenbanningen også ses som et kulturuttrykk. Den forteller ikke bare at vi er preget av kristendommen og protestantismen, men at vi fortsatt er preget av den pietistiske tradisjonens normer og

fokuset på hva man *ikke* skal gjøre og si. Som nevnt dreier norsk banning seg i hovedsak om religiøse forestillinger, og den norske nestenbanningen er omtrent utelukkende «nesten» religiøs banning. Nestenbanningen viser også hvilke av de ekte banneordene som er mest tabubelagt. Det finnes mange flere nestenbanneord som henspiller på de onde makter enn på de gode makter, og det tyder på at de ekte banneordene som har med djevelen og helvete å gjøre, har større kraft enn de som handler om Gud og Jesus.

Eksempler på nestenbanning

Det finnes mange typer nestenbanning, og en oversikt over dem finnes i boka *Fy Farao! Om nestenbanning og andre kraftuttrykk* (Hasund 2005). Her skal jeg bare ta med noen eksempler på en av hovedtypene, nemlig utropsordene. Vi begynner med ord og uttrykk som henspiller på de gode himmelske makter.

Noen nestenbanneord for *Gud* er *Gid*, *Gudd*, *Kutt*, *Gutt*, *Gubbanoa*, *Guppi*, *Gudrun*, *Gunnhild*, *Guri*, *Guri meg*, *Gurimalla* og *Gibben*. Når det gjelder personnavn som *Gudrun*, vil jeg presisere at det ikke er noe spesielt negativt knyttet til de konkrete navnene, og at det først og fremst er likheten med et ordentlig banneord som avgjør hvilke navn som brukes i nestenbanning.

Det finnes flere nestenvarianter av *Herregud*. *Herreguri* er det som kanskje henspiller mest direkte på det ordentlige banneordet, men *Herregosta*, *Herrejemi*, *Herremin* og *Herremann* er også ganske tydelige. Mindre sikre er variantene *Herlige London*, *Herligfred*, *Herlighed*, *Herligland* og *Hundringen*.

Når det gjelder omskrivninger av

Jesus, er nok *Jøss* og *Jøsses* de meste kjente. Andre er *Jes*, *Jess* og *Jøri*.

Som nevnt finnes det mange flere eksempler på nestenbanneord som henspiller på den onde og hans tilholdssted, enn til Gud og Jesus. Noen nestenvarianter av *Djevelen* er *Dæven*, *Odd Even* (les «Å dæven»), *Dæven døtte*, *Dæskøtten døtte*, *Hæren døtte*, *Dæggern*, *Dægerten*, *Dæ*, *Å dæ*, *Dæken*, *Dækelen*, *Dæffen*, *Dællan*, *Å Dallas*, *Dæri*, *Dæsken*, *Dæsiken* og *Dævelønne*. Andre varianter er *Jæven*, *Jæken*, *Jæsken*, *Jælan*, *Jæk* og *Jæskel*.

Faen er vel det banneordet som har generert aller flest nestenbanneord i norsk. Noen eksempler er *Fen*, *Fanke(r)n*, *Faren*, *Farken*, *Fasiken*, *Farian*, *Farao*, *Fillern*, *Fader* og *Faderullan*. *Fillern* har flere varianter, som *Dillern* og *Fillarina*. For å forsterke uttrykket kan man si *Dobbelt fillern* eller *Innmari fillern*. *Fader* kan utbroderes til *Fader Jakob*, *Fanken* til *Fanken tute*, og *Farian* til *Farian major* eller *Farian sprette*. Andre varianter er *Fattik*, *Fadosten*, *Fageren*, *Fagerten*, *Farsken*, *Faskerten*, *Farlig*, *Fela*, *Fesen* og *Flanken*. Noen av de mer vågale er *Saen*, som er en god blanding av *Satan* og *Faen*, samt *Faem* og *Faeng*, som så vidt redder seg unna likheten med *Faen* på slutten av ordet.

Stedsnavn er tydeligvis en rik kilde til nestenbanneord. Jeg har tatt med flere stedsnavn, men vil understreke at det ikke er knyttet noe negativt til disse stedene. Av ord på *f* kan nevnes *Fagernes*, *Fladen* og *Fitjar*. Sistnevnte kan utbroderes til det velklingende *Fitjar bonde- og potetlag*.

Ordet *Faren* kan utbroderes til *Faren min* og videre til *Faren min er sagbruker*. Litt mer avanserte varianter er (merk uttalen): *FAR min satt på første benk og mor mi satt på AAN*, *FADER så salte*

innerst i HELgeroa eller *FAREN min skal til HELgeland og kjøpe svarte FARGestifter*.

En av mine personlige favoritter er *Annen i ellevte* (2.11.). Den har tydeligvis stor utbredelse, og det med rette: Den henspiller på en konkret og lett gjenkjennelig banneformel (*Faen i helvete*), samtidig som den er humoristisk og kreativ. Litt mindre morsom er varianten *'aen i 'elvete*, der man simpelthen har tatt bort den første bokstaven i hvert av de stygge ordene.

Fiskeord ser ut til å være spesielt populære i nestenbanning: *Fisk*, *Fisken*, *Fiskebein*, *Fiskekake*, *Fiskepudding* og *Fiskestang* er noen eksempler.

Formelen *Fy(tti) ...* henspiller på *Fy faen* og er veldig populær. Vi har *Fy søren*, *Fy fillern*, *Fy fillete*, *Fy farao*, *Fy fabian*, *Fy fagen*, *Fy fanta*, *Fy farin*, *Fy fatan*, *Fy fasan*, *Fy fela*, *Fy feite*, *Fy flate*, *Fy flate fisk*, *Fy fæle tingen*, *Fy druen*, *Fy Gunnhild*, *Fy juffen*, *Fy skjeggen* og *Fy veldig*. Av *fyt*-variantene kan nevnes *Fytti rakkeren*, *Fytti banan*, *Fytti Belenixen*, *Fytti Bergen*, *Fytti katta*, *Fytti grisen*, *Fytti bikkja*, *Fytti bjønn*, *Fytti feite*, *Fytti heite*, *Fytti fjør*, *Fytti polen*, *Fytti helsa*, *Fytti rompetangen* og *Fytti pølsepudden*.

Søren er en av de vanligste omskrivningene av *Satan* i norsk. *Søren* brukes i uttrykk som *Søren klype*, *Søren også*, *Søren tute* og *Søren Kierkegaard*. Uttrykkene *Holen klype* og *Disilen tute* kan leses som varianter av *Søren klype* og *Søren tute*. Som med *Fillern* kan man gjøre *Søren* dobbelt så sterkt ved å si *Dobbelt søren* eller *Innmari søren*. *Sørken* og *Søtten* er andre kjente omskrivninger av *Satan*, sistnevnte kan utvides til *Søtten kjuse*. I tillegg har vi *Sakkan* og *Sakki*, pluss de litt mer vågale variantene *Natas* (les *Satan* baklengs) og *Salan*

(ta bort streken over t-en i *Satan*). *Sabeltann* har alle bokstavene i ordet *Satan* i seg, til og med i riktig rekkefølge!

En enkel måte å nesten-si *Helvete* på er å ta bort første bokstav i ordet: *'elvete*. Man kan også bytte om på to bokstaver: *Hevlete*. Uttrykket *Hel hvete* er et morsomt men (for noen) kanskje litt vågalt ordspill, som kan videreutvikles til *Halv havre*. *Heite* og *Heiteste* henspiller på temperaturen der nede. Mange nestenbanneord tar utgangspunkt i de tre første bokstavene i *Helvete*, slik som *Helsike*, *Helskote*, *Helskortan*, *Hellingene*, *Helledussen*, *Hellanduden*, *Helkatutsen* og *Helspretten snørtevold*. Stedsnavn er en god kilde til nestenvarianter av *helvete*, sannsynligvis fordi *helvete* jo er et *sted*. Vi kan nevne *Helgeroa*, *Helgoland*, *Helleland*, *Helsfyr*, *Hellesund*, *Helsinki* og *Hellemyr*.

Nestenbanningens paradoks

Selv om nestenbanneordene alltid er forskjellige fra de ekte banneordene, er det delte meninger om hva som er akseptabel språkbruk. Det gjelder særlig blant kristne. Som i alle miljøer med motkulturelt tilsnitt brukes det en god del energi i kristne miljøer på å drøfte grensesettinger. Dette gjelder også språkbruk, og banning er et vanlig tema i konfirmantundervisningen. Hvor langt kan man gå? Hva er det lov og ikke lov å si? Det gode nestenbanneord må ligge passe nært opp til ordentlige banneord, men ikke for nært. Jeg vet at *fanken*, *forbanka*, *jæklig* og *helsike* er problematiske nestenbanneord for mange kristne, de blir for like «the real thing». *Søren* og *jøss* er imidlertid av de fleste i dag sett på som akseptable og «lovlige» kraftuttrykk.

Det er interessant at så mange er opptatt av å trekke en grense mellom ekte banning og nestenbanning, og at grensesettingen i det hele tatt er et tema. Noe av det mest fascinerende ved nestenbanningen er at den paradoksalt nok bidrar til å *bekrekte* kraften i de ekte banneordene og deres status som tabuord. Mens en overdreven bruk av ekte banning kan føre til en svekking av banneordenes styrke, bidrar nestenbanningen – særlig den som tydelig henviser til hva den *ikke* er – til å opprettholde de ekte banneordenes status som tabu. Det blir noe mystisk, nesten magisk, over et ord når man kan forvandle det fra «forbudt» til «tiltatt» bare ved å bytte en enkel bokstav eller lyd med en annen. Blant kristne som aktivt ikke-banner eller nestenbanner, er nok dette en utilsiktet effekt (mange kristne hadde vel gjerne sett at de ekte banneordene mistet all sin kraft og forsvant), men det er kanskje nettopp *det* som gjør fenomenet så interessant.

Litteratur

- Andersson, Lars-Gunnar og Peter Trudgill. 1990. *Bad language*. London: Penguin Books.
- Hasund, Ingrid Kristine. 2005. *Fy Farao! Om nestenbanning og andre kraftuttrykk*. Oslo: Cappelen.
- Jenstad, Tor Erik. 1987. Banning på ulike språk: norsk. I Ljung, Magnus: *Banning i norsk, svensk og 18 andre språk*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 40–44.
- Ljung, Magnus. 1987. *Banning i norsk, svensk og 18 andre språk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Forskningsprosjekt ved Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa

Hausten 2005 vart det i regi av *Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa* sett i gang fleire forskings- og utviklingsprosjekt som er knytte til nynorskopplæringa i skulen. No er dei fyrste delrapportane komne inn til senteret. Etter eitt års arbeid skal alle prosjekta vurderast og dokumenterast gjennom rapportar frå kvart prosjekt, sjølv om prosjekta vil halde fram over fleire år. Dette forskings- og utviklingsarbeidet kjem til å gje nyttige erfaringar og blir ein dokumentasjon av kva som kan vere god nynorskopplæring.

Ved å setje i gang slikt arbeid rundt om i heile landet vil Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa byggje opp eit nettverk av institusjonar som samarbeider med senteret om å styrkje nynorskundervisninga i heile grunnopplæringa og i lærarutdanninga.

Ein kan lese meir om prosjektopplegga og rapportane på denne nettstaden: www.nynorsksenteret.no

Tverrfagleg nynorsk

Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa har sett i gang fleire forsøk med å bruke lærebøker på nynorsk for elevar som har bokmål som hovudmål. Fem vidaregåande skular og to ungdomsskular rundt om i landet har fått støtte til å setje i gang slike forsøk. Vidaregåande skular i Sirdal i Vest-Agder, Greåker i Østfold og Tromsdalen og Breivika i Troms er med på forsøka. I tillegg er Kolvikkbakken ungdomsskole i Ålesund og Gausdal ungdomsskole i Oppland med.

Skriftleg uttrykksevne

Ved Høgskolen Stord/Haugesund blir prosjektet *Å kunna uttrykkja seg skriftleg* sett i gang. Skriftleg uttrykksevne er ein av dei grunnleggjande dugleikane elevane skal målast i etter den nye læreplanen, og føremålet med prosjektet er å finne ut kva kompetanse lærar-

ane treng for å gje tilfredsstillande opplæring i å skrive fagtekster på nynorsk. Å lage skrivekurs for lærarar er ein del av prosjektet.

Ansvarleg for opplegget: Hege Myklebust.

Sidemålsløftet

Holmlia skole i Oslo set i gang forsøket *Sidemålsløftet – Holmlia skole*. Målet er å utvikle ein god modell for sidemålsopplæring, auke lærar- og elevkompetansen i sidemål, endre haldningar lærarane og elevane har til nynorsk, og gjennomføre forskingsbasert dokumentasjon av prosjektet. Prosjektet skal omfatte alle dei 470 elevane ved skulen, der 62 % er minoritetsspråklege og 40 ulike språk er representerte.

Ansvarlege for opplegget: Torill Wiiger Tørjesen og dei ti andre norsklærarane ved skulen.

Haugtussa som barnelitteratur

Ved Våland skole i Stavanger skal forsøket *Haugtussa som barnelitteratur* gjennomførast over eit par år i barneskulen. Andre klasse har bokmål som opplæringsmål, men gjennom prosjektet skal barna bli kjende med nynorsk språk og litteratur. Om lag 65 elevar er med på prosjektet.

Ansvarleg for opplegget: Lise Lunde Nilsen.

Skriving og språkglede

Sandnes videregående skole set i gang prosjektet *Snu steinar med n33*, der skriving og språkglede er det sentrale. Elevane skal skrive 33 nynorsktekster gjennom skuleåret, og nynorskkompetansen deira skal også styrkjast gjennom allsidig og tverrfagleg lesing og skriving av tekster på nynorsk.

Nynorsk i lærarutdanninga

Høgskolen i Oslo kjem til å setje i gang prosjektet *Nynorsk i lærarutdanninga, vurdering av eit opplegg knytt til skrive-mappe på nynorsk*. Ved allmennlærerutdanninga i Oslo skal alle mappearbeid i 1. klasse ha nynorsk som målform, og arbeida skal vurderast med gradert karakter for 7 studiepoeng i norsk. Kva verknader dette opplegget har for studentane, vil bli nøye granska og rapportert.

Ansvarlege for opplegget: Synnøve Skjong og Inger Vederhus.

Læremiddel for minoritetsspråklege

Høgskulen i Volda får støtte til å utvikle nynorsklæremiddel for minoritetsspråklege. Bakgrunnen for prosjektet er at det er stor mangel på slike læremiddel. I første omgang skal det lagast ein arbeidsgrammatikk og nynorske tekstsamlingar.

Ansvarlege for opplegget: Hilde Osdal og Birgitte Grimstad.

Sidemålet og skriveopplæringa

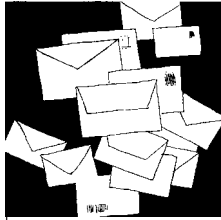
Høgskolen i Østfold set i gang eit forsøk i vidaregåande skule med tittelen *Hossen kan skriftlig sidemålsopplæring bidra positivt i den generelle skriveopplæringa*. Eit lite utval elevar skal følgjast over eit lengre tidsrom gjennom tekstene dei skriv på begge målformer. Samtidig skal klasseromsvilkåra for opplæringa i begge målformer studerast og analyserast. Prosjektet har klart preg av aksjonsforskning.

Ansvarleg for opplegget: Benthe Kolberg Jansson.

Skrivestimulering

Norskmiljøet ved Høgskolen i Hedmark og ved Ringsaker videregående skole vil samarbeide om eit forsøk der ein vil stimulere til skriving på sidemålet i mange samanhengar. Elevane har sine eigne PC-ar, og publiseringsverktøy og læringsplattforma LOKUS skal takast i bruk som læringsverktøy.

Ansvarlege for opplegget: Olav Veka og Tormod Stauri.

Redaksjonen tek gjerne mot brev frå lesarane. Det kan vere kommentarar til artiklane og emne i bladet, interessante ord og

uttrykk ein har kome over, nyord, spørsmål eller anna. Adressa er: Språknytt, Språkrådet, Postboks 8107 Dep, 0032 OSLO

Spørsmål: Jeg ser at dere anbefaler å bruke ordet *om* i stedet for *vedrørende*. Et godt råd i og for seg, men jeg forundrer meg litt over bruken av *om* i enkelte sammenhenger. Man ser for eksempel slike setninger:

- *Saken gjelder spørsmålet om man skal foreta en endring.*
- *Man er kommet nærmere en situasjon der det kan bli spørsmål om Norge skal stå utenfor.*

Bør det ikke i denne typen setninger puttes inn et *hvorvidt* eller lignende etter *om*?

Svar: Spørsmålet dreier seg delvis om stil. Grunnen til at du gjerne vil sette inn et ekstra ord etter *om*, er trolig at det grammatisk sett mangler et ord i de to setningene. Siden preposisjonen *om* kommer før en indirekte spørresetning som begynner med *om*, har vi her egentlig to like ord som støter sammen. For å unngå et slikt sammenstøt sløyfes det ene *om*. «*Om om*» finnes ikke. I dag er *hvorvidt* lite brukt, og for mange kan nok *om hvorvidt* virke noe konservativt og kansellistisk. Da blir vi stående igjen med *om*, og de to setningene du nevner, er det normale slik de står.

Spørsmål: Er det riktig å bruke kolon eller punktum i klokkeslett? *Rundt klokka 22.00* eller *rundt klokka 22:00*?

Svar: I klokkeslett kan ein anten bruke punktum eller ikkje noko teikn. I klokkeslett med fire siffer er det valfritt med punktum, men ved tre siffer er punktum obligatorisk. Du kan altså velje mellom desse alternativa: kl. 22, kl. 22.00 eller kl. 2200; kl. 9.05, kl. 09.05 eller kl. 0905. *Klokka 22:00* er altså ikkje akseptabelt.

Spørsmål: I Aasmund Olavsson Vinjes dikt «Vaaren» forekommer ordet *trjota*. Der står det:

«Lat det so vera: Eg mykit av vænt i Livet fekk njota. Meire eg fekk, en eg hadde fortent, og Alting maa trjota.»

Hva betyr *trjota*?

Svar: Vi finner god hjelp hos Ivar Aasen i hans Norsk Ordbog. Betydningen er, sier han blant annet, 'faae Ende, ophøre, ikke vare længere'.

Bøyningen er slik:

å *trjota* – tryt – trauf – trofe

jf. å *njota* – nyt – naut – note (= nyte)

I moderne nynorsk er infinitiven blitt til *tryta*. Du finner verbet *tryte* blant annet i Bokmålsordboka, i Tanums store rettskrivningsordbok og i Norsk riksmålsordbok. Ordet finnes også i svensk. *Pengarna börjar tryta efter tre veckors semester.*

Et eksempel fra nynorsk Bibelen (1978): «Mjølkrukka skal ikkje verta tom, og oljen skal ikkje tryta i krusa til den dagen kjem då Herren sender regn over jorda» (1. Kongebok 17,14). Nynorsk har *tryta* der bokmålsbibelen har *ta slutt*.

Fra side 13 ... *Fonetisk perspektiv ...*

- sjino i Oslo?* Mellomfagsoppgave i nordisk – Universitetet i Bergen
- Papazian, Eric 1994. Om sje-lyden i norsk, og ombyttinga av den med kje-lyden. *Norskrift* nr. 83
- Simonsen, Hanne Gram og Moen, Inger 2000. /ʃæ:re ʃiʃti/: om skillet mellom /ʃ/ og /ç/ i et fonetisk perspektiv. I Ø. Andersen, K. Fløttum og T. Kinn (red.): *Menneske, språk og fellesskap*. Oslo: Novus: 175–190
- Simonsen, Hanne Gram og Moen, Inger 2004. On the distinction between /ʃ/ and /ç/ from a phonetic perspective. *Clinical Linguistics and Phonetics* 18: 105–620
- Torp, Arne 1999. Skarre-r og «skjøttaker» – barnespråk, talefeil eller språkforandring? *Det Norske Vitenskapsakademi, Årbok*: 334–358.

Forum for nynorsk i skolen

Utdanningsdirektoratet har skipa eit forum for nynorsk i skolen. Representantar frå Noregs Mållag, Språkrådet, Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa, Nynorsk Kultursentrum, Landssamanslutninga av nynorsk kommunar og Litteraturselskapet Det Norske Samlaget deltok i skipinga.

Forumet er ikkje eit forvaltningsorgan med formell avgjerdsrett, men ein arena for gjensidig informasjon og samarbeid for å utvikle eit meir heilskapleg grep om ny-

norsksatsinga i skolen. Forumet skal særleg arbeide med tiltak og prosessar retta mot elevar som har nynorsk som hovudmål, og tiltak for å betre haldningane til nynorsk som sidemål.

– Vi skal konsentrere oss om læring og innovasjon og vere framtidsretta. Eg trur direktoratet vil ha stor nytte av forumet, som huser mange av dei mest sentrale institusjonane for nynorsken, seier Petter Skarheim, direktør i Utdanningsdirektoratet.

Kontorstøtteprogram i skolen skal finnast på begge målformer

Vanlege kontorstøtteprogram som blir brukte i skolen, skal finnast på begge målformer. Det foreslår Utdanningsdirektoratet i framlegg til revidert forskrift til opplæringslova, som vart sendt til høyring før årsskiftet.

Språkrådet har sidan slutten av 90-åra arbeidd for at kontorstøtteprogram skulle kome inn under kravet om språklege parallellutgåver. Utdanningskomiteen i Stortinget gjekk inn for det same mellom anna i Innst. S. nr. 268 (2003–2004).

FORFATTARANE

Birgit Brock-Utne er professor ved Pedagogisk forskingsinstitutt, Universitetet i Oslo, og fagleg leiar av masterprogrammet i komparativ og internasjonal pedagogikk.

Anne Golden er førsteamanuensis ved Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo.

Ingrid Kristine Hasund er språkforskar ved Høgskolen i Agder og har mellom anna forska på banning i norsk og engelsk ungdomsspråk.

Svein Lie er professor ved Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo.

Inger Moen er professor ved Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo.

Hanne Gram Simonsen er professor og instituttleiar ved Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo.

Ivar Utne er amanuensis ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

Omslagsbilde: Universitetsbiblioteket, Blindern, Oslo

© Bjørn Rørslett / NN / Samfoto

INTERNETT

Tekstane i dette nummeret finst òg på Internett: <http://www.sprakradet.no>

SPRÅKRÅDET

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon: 22 54 19 50

Telefaks: 22 54 19 51

Ansvarleg redaktør:
Sylfest Lomheim

Redaktørar:

Svein Nestor
svein.nestor@sprakradet.no

Åsta Norheim
asta.norheim@sprakradet.no

Abonnement og adresseendring:

post@sprakradet.no

Signerte artiklar står for forfattern sitt syn. Redaksjonen

tek seg rett til å publisere artiklane på Internett.

Fire nummer i året.

Opplag: 25 500

Redaksjonen avslutta 3.2.2006

Form: NIGARD, Venabygd

Trykk: PDC Tangen 2006

ISSN 0333-3825

B

NORGE/NOREG

Returadresse:
SPRÅKRÅDET
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825